

Fängelse för allt fler

Samhället tror sig hålla "de farliga klasserna" i schack. Fängelsestraff alstrar enligt all forskning ny kriminalitet och allt fler fångar. Vi har dubbelt så många intagna idag som för tjugo år sedan. Trots att brottsligheten inte ökar. Vill vi det?

Text: David Brodin | Bild: Bibbie Friman | [Prenumerera](#) | Artikel i [SocialPolitik nr 1 2012](#)

Redan på 1790-talet restes "moderna" fängelser i USA som byggde på principen om isolering och ensamceller. Den franske aristokraten, liberale samhällstänkaren och statstjänstemannen Alexis de Tocqueville studerade på 1830-talet fängelsesystemet i USA. Han besökte fängelser och tukthus, intervjuade fångar och spottade ur sig rapporter, tal och inlägg om fängelseväsendets metoder och ekonomi.

En av hans rapporter innehåller en talande scen från Sing Sing. Fångarna går fritt och arbetar i ett stenbrott. Endast en handfull vakter övervakar 900 fångar. Men alla måste vara knäpptysta. Den fånge som yttrar ett ord piskas omedelbart av vakterna. Tystnaden upplöser den farliga massan i ofarliga individer. Tocqueville förundras av den framgångsrika metoden som håller internerna i schack och får dem att ge upp sin "vilja fullständigt och oåterkalleligt". Piskan, förklarar Tocqueville, gör fången "ensam mitt i massan".

Intressant nog var Tocqueville inte – som den upplysningstänkande fängelsesteoretikern Jeremy Bentham – någon anhängare av rehabilitering. Humanister kallar han föraktfullt för filantroper. Fängelsets syfte är inte att "få de kriminella att återvinna sin hälsa och förlänga sina liv utan att straffa dem och förhindra att de får efterföljare". Tocqueville blev isoleringsstraffets store förespråkare.

Bakgrunden till fängelsediskussionen var industrialiseringens sociala konsekvenser (pauperismen). Fattigdom drev människor till kriminalitet. Sambandet mellan uppror och brott gestaltades litterärt av Victor Hugo i *Samhällets olycksbarn* (1862). Överheten skapade begreppet "de farliga klasserna" om de utblottade egendomslösa.

Straffets historia kan ses som en disciplineringsprocess. Idéhistorikern Michel Foucault beskriver i sin numera klassiska *Övervakning och straff* (1975) hur man i det moderna samhället riktar in sig mot människans psyke, hennes själ eller samvete, och genom detta formar en individ som underkastar sig makten. De tidigare brutala kroppsstraffen, tortyr och avrättningar, ägde rum i offentligheten, såsom uttryck för makthavarens hämndvilja. Kollektivets åskådande och deltagande var ett väsentligt inslag.

Den nyare tidens straff utformades istället som ett led i samhällets försvar, och kan enligt Foucault på ytan se ut som en humanisering. Individen isoleras och utsätts för disciplinering bakom lyckta dörrar. Modernitetens straff framför andra är frihetsberövandet: fängelset.

I mer än tvåhundra år har fängelsesystemet hängt med och tycks starkare än någonsin. Men straffrättstänkandet liksom kriminalpolitiken i sin helhet omvandlades under 1900-talet. Under 1950-, -60-, och 70-talen i Sverige intog behandlingsfilosofin en framskjuten plats. Tanken var att förbrytaren inte bara skulle straffas; hon eller han skulle också reformeras, moraliskt förbättras och åter bli en god medborgare. Man införde kortare fängelsestraff. Mördare dömdes ofta till psykiatrisk vård.

Men sedan hände något. Straffrättstänkandet förändrades. Filosofen och socialdemokraten Ingemar Hedenius reagerade 1981 med glödande vrede på den nya "metafysiska vedergällningsteorin", försvarad av personer som dåvarande hovrättsfiskalen Sten Heckscher. Begreppet "straff" har enligt Hedenius ingen mening i betydelsen rättvis reaktion på

lagöverträdelser. Sålunda existerar det inget sådant som "rättvis vedergällning". Straffbegreppet förutsätter ett moraliskt ansvar som inte finns. Behandlingsteorin – som Hedenius förespråkade – har över huvudtaget inget behov av straffbegreppet. Samhället bör försöka förändra individens beteenden och få denne att återgå till ett normalt liv.

Idag bevittnar vi vedergällningsteorins återkomst på bred front. I en avhandling från Göteborgs Universitet, *Punishment and Personal Responsibility* (2007), argumenterar statsvetaren Göran Duus-Otterström för straff och mot behandling och prevention. Duus-Otterström ser en fördel i att staten straffar istället för att vårda förbrytaren. Rehabiliteringstanken är tvärtemot den gängse uppfattningen mer problematisk ur moralisk synvinkel. Man får det straff man "förtjänar". Straffets funktion är att återställa balansen mellan brottsoffer och brottsling. Brottslingen har av fri vilja skadat en annan människa, och har man begått ett brott så får man ta sitt straff – "retributiv rättvisa" anser avhandlingsförfattaren. Straffet vilar på en optimistisk föreställning, ty personen som straffas "klandras" som en moraliskt ansvarig människa som man kan kräva saker av och förvänta sig förändring av. Man vinner ingenting på att undergräva gärningsmannens ansvar för sina handlingar. Att "ursäkta" ett brott är att visa sig nedlåtande mot individen. Författaren förespråkar rättvisa (men inte nödvändigtvis hårda) straff, ty de är mer moraliska, men också mer humanistiska än avskräckande och rehabiliterande "straffregimer".

Den här nygamla straffprincipen är naturligtvis inte politiskt neutral. Göran Duus-Otterström pläderar för strafftänkande i modern skepnad hade gett Hedenius hjärnblödning, men glatt Tocqueville och majoriteten av dagens amerikaner. Intressant i sammanhanget är att straffprincipen så väl stämmer överens med samtidsandan. Angreppet på rehabiliteringstanken, tal om personligt ansvar och ovilja att överväga sociala, politiska och ekonomiska förklaringar till brottslighet hamnar nära

nyliberalismen. Men den passar uppenbarligen också nykonservativa som idéhistoriken Lars F. Eklund, som i Varför bär överheten svärd? (2008) populariserar och politiserar Duus-Otterströms idéer. Även socialminister Göran Hägglund, KD, har tagit tillfället i akt att sprida tankegodset.

Också bilden av brottslingen har förändrats. Från Hedenius socialt determinerade kriminelle är steget mycket långt till dagens synsätt. Vi erbjuds två uppfattningar. Den första följer i den nyliberala människobildens spår. Den andra är konservativt sociobiologisk. De har gamla anor. På ena sidan står Duus-Otterströms homo oeconomicus, den rationella fritt väljande människan. På den andra står Sten Levanders psykopat, den obotlige födde kriminelle. Vi får en totalt fri eller en totalt ofri sjuk människa. Två människobilder som på ytan ser helt olika ut, men som bägge isolerar kriminella handlingar från sociala fakta. Och hur ska man se på talet om obotliga psykopater? Det fordom så kritiserade psykopatibegreppets renässans tycks på ett besvärande sätt hänga samman med den alltmer straffinriktade och behandlingsfientliga kriminalpolitiken.

Det är vedergällning som gäller. Den moderata justitieministern Beatrice Ask kör vidare på samma väg som sin socialdemokratiske föregångare Thomas Bodström. Nu står vi där med ett antal rymningssäkra slutna anstalter som på pappret verkar bra: ökad säkerhet, ingen rymmer. Men enligt KRIS, Kriminellas Revansch i Samhället, gör den hårda miljön att fångarna mår sämre än någonsin, att "allt hopp försvinner". Man kan pedagogiskt jämföra med hur Lennart Geijer, justitieminister 1969–76, skar ner antalet fängelseplatser från 5000 till 800.

Politikerna vet att högre straff och fler fängelser i de allra flesta fall inte minskar kriminaliteten. Men det ger röster. Ty någon folkstorm mot högre straff och hårdare tag mot förbrytare lär vi inte få se, trots att fakta i målet är att brottsligheten ligger på samma nivå som för tjugo år sedan.

Det dödliga våldet i Sverige har till exempel inte ökat sedan mitten av 1980-talet. Omkring hundra personer dör på grund av våld varje år, och så har det varit i drygt femtio år. Kriminologer talar snarare om en minskad brottslighet.

Fängelserna skapar ny kriminalitet och nya förbrytare. Också det vet vi. Enligt Michel Foucault, som studerat fängelsediskursens historia, har vi alltid vetat det. Trots dessa otvetydiga forskningsresultat har vi fått en hårdare kriminalpolitik: dubbelt så många fångar sitter i fängelse jämfört med för tjugo år sedan. Antalet livstidsfångar ökar. Men om fängelserna inte reducerar brottsligheten vad tjänar de för syfte? Hur kan man förklara att fängelsernas succé är så stor att de nästan konkurrerat ut alla andra former av juridiska straff? Kanske har Foucault rätt när han säger att fängelserna inte är till för att utrota kriminaliteten utan snarare att skilja ut den.

Sociologen Loïc Wacquant hävdar att fattigdomen kriminaliserats och att ett nyliberalt brottstänkande är på väg att få ett grepp om Europa efter att ha cementerats i USA. Fängelserna är lönsamma genom att de skapar sysselsättning, inte sällan i glesbygd. Vi får därmed en förklaring till fängelsernas oerhörda popularitet och den ökande fängelsepopulationen: de fångar upp den fattiga arbetarklassens stökiga ungdomar sedan välfärdsstaten brutit samman och arbetslöshet och osäkra anställningar skjutit i höjden. Man kan därför tala om en pånyttfödelse för den liberala och konservativa föreställningen om "de farliga klasserna".

Finns det alternativ till fängelsestraffet, frågar sig debattörer och kriminologer. Några pekar på normmännen som 2002 införde samhällsstraff, samfunnsstraff, som alternativ till fängelsestraff.

Den verkligt radikala och samhällskritiska frågan vore dock om det finns ett alternativ till straff. Men då ställs vi inför nya svårigheter. Duus-Otterströms idéer må vara svårsmälta ur

en humanistisk synvinkel men samtidigt har han en poäng i att också vård och rehabilitering faktiskt är en form av straff. Så hur gör man? Avskaffar fängelserna helt och hållet inklusive vård och rehabilitering?

ad.inferos@yahoo.se

David Brolin är bibliotekarie och författare bl a till boken Friedrich Nietzsche. Liv, filosofi, politik. Förlag: Häften för kritiska studier, 2009.

Läs vidare

Duus-Otterström, Göran: Punishment and Personal Responsibility (Göteborg, 2007)

Ehnmark, Anders: Slottet. En essä om Alexis de Tocqueville (Norstedts, 1990)

Eklund, Lars F: Varför bär överheten svärd? (Civitas, 2008)

Ekselius, Elin: Tuffa tag täppte till fängelserna i ST Press 4/5 2011

Foucault, Michel: Övervakning och straff (Arkiv förlag, 2006)

Hedenius, Ingemar, "Den nya vedergällningsteorin" i Tiden 1981/1

Wacquant, Loïc: Fattigdomens fängelser (Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2004)